

փահարելով իբր թէ սատանաներին դուրս է արել սենեակից եւ ապա պառկել քնելու:

13. Բ. արարի Բ. տեսարանը: —
«Ժայռերուն մէջ ծովափի մը կտորը» (էջ 39),
միգանուշների տեսարանը յարմարում է կղզու
այժմեան հարաւային մասում ծովափի այն տե-
սարանի, որտեղ գտնուում են ճգնաւորների
խցիկները (այժմ քանդուած): Այդտեղ կան եր-
կու ժայռեր ծովի ափին. ափի աւաղուտը նուրբ,
մանր աւաղից է: Այդ կողմերում այժմ էլ լաւ
սունկեր են բուսնում, ինչպէս այդ ասում են
Սիմոն եւ Ադամ Վանկանները (էջ 53—55),
որոնք այդ հեռու կողմերն էին եկել սունկ հա-
ւաքելու. ճիշտ է եւ այն նկարագրութիւնը, որ
այդ տեղը կղզու ամենահեռաւոր տեղն է եւ հա-
տակաւոր մարդկանց համար այդ ափը իջնելը
յիբրաւի «դժուրքի ճամբայ է» (էջ 53):

(Շարունակելի):

Pessimist.

ՍԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՍԱՐԳԻՍԻՆ Խորհրդաւոր աղջիկն եւ իր գաղտնիքը,
Կ. Պոլսի բարբերից, Վիեննա, Միսիթ. Տպ. 1924,
Գինը 1 դուար:

Խորհրդաւոր — Գիւրգ մը՝ 343 էջերով:
Գիւրգ մէջ Երկու իրականութենէ առնուած: Այս
գանձեր:

1. Վէպին հերոսը՝ Արսէն Սարգս-նի, զար-
մանալի նմանութեամբ՝ կը հագնի վիպագրին ձեռքը՝
նոյն ժամանակին իրերայաջորդ դէպքերու օղակներէ
հիւստեւած հիւսկէն, այնպէս որ մինչեւ որոշ կէտ
մը — օր. 1908, Յուլիս 11, եթէ իւր անուան նօտրա-
դիւր եւ պարզ մասերու մէջ փոքրիկ փոփոխութիւն
մը ներմուծուի, կ'ունենանք քաջածանօթ դրա-
պէս մեծ է այս նմանութիւնն, որ իւր վարժարանա-
կան կեանքն (էջ 21, 23, 25), ապագայ Ալեքսան-
դրեան (էջ 27), recto Ալեքսանդր Մանթ... եան
հաստատութեան մէկ աղբիւրիկ պաշտօնավարու-
թիւնն, թրքահայտակ յետոյ ռուսահայտակ քա-
ղաքը (էջ 26) եւն իրականութեան ամենայն հաւա-
նականութիւն կու տան՝ զինքն իբր իւր վէպին հե-
րոսը նկատելու...:

2. Երկրորդ իրականութիւնը պիտի բլար
Օր. Բորեսեան...:

Բայց անցինք համառօտիւ վէպին նիւթը
տեսնելու:

Կաւկասաքնակ Արսէն Սարգսնի Կ. Պոլսի կու-
գայ եւ կը ծանօթանայ Օր. Բորեսեանի հետ:
Վէպին հերոսուհին դաւանափոխ կ'ըլլայ՝ իւր առած
կրթութեան հետեւութեամբ եւ — իբր թէ բնածին
վախէ դրդուելով վերջին ժամուն կը հրաժարի
խաղացելոյ մը հետ ամուսնանալէ: Սարգսնի լրա-
գրաց միջոցաւ կը տեղեկանայ տեղի ունեցած նշա-
նախօսութեան եւ որոշուած ամուսնութեան պատ-
րաստութեան, բայց անդիտակ հերոսուհւոյն հրա-
ժարումէն, տխրաթախիժ ակամայ կը ստիպուի ժա-
մանակ մը աւաղել իւր՝ առ դուրս հասեալ, բայց
յանկարձ կորուսեալ երջանկութիւնը: Ըստ պա-
տահման կը յիշատակի իւր անդիտութենէն եւ կ'իմա-
նայ թէ Օր. Բորեսեան աղատ է: Ուրեմն վերստին
կը սկսի իւր հետապնդումները, մինչեւ որ Օր. Բորե-
սեան երկրորդ անգամ ըլլալով՝ ամէն յուսատու
հրապոյրներով ու նազանքներով՝ վէպին հերոսը
կաշկանդէն ետքը՝ պատճառ կ'ըլլայ անուղղակի
կերպով Սարգսնի տեղեկացնելու, թէ անհնարին է
իւր ամուսնութիւնը...: Թէ ինչո՞ւ...:

Ահա այս պարագան է որ կու տայ վէպին իւր
հետաքրքրութիւնը:

Աղջկան մը ձեռքը խնդրելն ու մերժուիլը շատ
սովորական երեւոյթ մ'ըլլալուն պիտի չունենար
այն ազդեցութիւնը, զոր հեղինակը դիտցած է տալ
իւր վէպին նորահնար խորհրդաւորութիւն մը,
միստիկութիւն մը նկատելով Բորեսեանի չկամեու-
թիւնը: — — —

Ներքէ թող մեզի յարգելի վիպագիրն եթէ
այս չկամութեան չկարենանք իրական պատճառ
աղջկան խորհրդաւորութիւնն նկատել:

1. Վէպը ծայրէ ծայր հետաքրքրութեամբ
կարդալէն ետքը, աւելի հաւանական կը գտնենք՝
բարեկամ բժշկին պնդումը (էջ 334) թէ «ախտա-
բանական» երեւոյթ մըն է Օր. Բորեսեանի չկա-
մութիւնը, կամ աւելի ճիշտ՝ «հիստերիկ անորո-
շութիւն» մը, եւ ոչ՝ կրօնական բնութեամբ՝ ճշմարիտ
խորհրդաւորութիւն մը: Արնայինք՝ եթէ օգտակար
դատենք, աւելի մանրամասնաբար մեկնաբանել
այս կէտը, եթէ Ս. Յովհաննէս Խաչեանի (De
Crucis) տուած մեկնութիւնն ստուգուէր Օր. Բո-
րեսեանի խորհրդաւորութեան մէջ:

Ի դուրս է այս դէպքիս մէջ profaner բնել
«Մանուկ Յիսուսի Թէրէզը (էջ 341), Ս. Ռոգան,
Մարգարիտան» եւն յիշելով:

Հեղինակին բնութեւն ուղած խորհրդաւորու-
թիւնն հոն ծագում կ'առնու, ուր Ներ-նչն-ցեւ-
կեանք մը՝ չի գտնու գոհացում երկր-որէն- մէջ
եւ կը դառնայ հոգւով ու սիրով առ երկն-որս...:
«Գեղեցիկ զգեստներու, զարդերու, պերճանք-
ներու» եւն սիրով տողորուած արարած մը չի կրնար
«Մանուկ Յիսուսի Թէրէզին» հետ համեմատուիլ...:

2. Օր. Բորեսեանի ամուսնութեան մերժումը
պէտք է չէր այնպէս ներկայացուիլ, իբր թէ «լաւ-
մայրապետներու ձեռաց տակ կը թուութիւն առած
ըլլալուն պատճառաւ կը խորշէր ան ամուսնութենէ:
Կը ճանչնանք երկարամեայ փորձառութեամբ այս-
պիսի կրթութիւններ, որոնց ուշն եւ ուրուշը կը կեն-
դրոնանայ ամուսնանալու վրայ, կարծես հաստա-
տելու համար անգամ մըն ալ՝ մարդաճանաչ Պաւ-

ղոսին պատգամը. «Խայտան զֆրիստոսիւ, ամուսնանալ կամին»:

Եթէ հակառակը պնդենք՝ պիտի դատապարտենք այնչափ բիւրաւոր կրթիչներու ունեցած անսահման արդիւնքը՝ աղջկանց սրտի, կամքի, մտքի ու բարոյականութեան կրթութեան գործին մէջ:

Ա՛րմբունքներ, վասն զի շոթ օրինակներով հաստատուած տեսած ենք, կրթեալ օրիորդաց մեծահարուստ բայց մտքով ոչ այնչափ զարգացած այրերու հետ ամուսնանալու տհաճութիւնը կամ չկամեալութիւնը:

Ա՛րմբունքներ, վասն զի նոյնպէս շոթ օրինակներով կ'ապացուցանենք, որ քիչ շատ կրթուած աղջկաններ՝ օտարներու հետ ամուսնանալու աւելի միտող հանդիսացած են, եւ հակառակ անշահասէր խրատողներու խրատին իրենց ըրած ընտրութեան հետեւանօք՝ քամած են յետոյ դժկամակութեան բաժակը: Բայց, բնականապէս, մեր վէպին հերոսուհին չեն կրնար յարմարիլ այս երկու դէպքերն ալ, վասն զի երկրորդ դէպքին՝ օրիորդը կրնար օտարի մը կնութեան երթալ, եւ չուզեց: Իսկ առաջին մը կնութեան երթալ, եւ չուզեց: Իսկ ամուսնութեամբն իսկ դէպքին մէջ՝ շոթօք եւ իւր քննութեամբն իսկ ամէն կողմանէ մտահոգելի այր մըն էր որ իւր ձեռքը կը խնդրէր:

Խորհրդաւորութեան տեղ ուրեմն մենք այս դէպքին մէջ hysterique երեւոյթ մը տեսնել կը կարծենք, որուն շատ պիտի պատշաճէին Ատրինէին կարծենք, որուն շատ պիտի պատշաճէին Ատրինէին կարծենք. «մանուկ է թէ փախուկ է» (էջ 334)...

Ընթերցողն ի հարկէ կրցած գուշակել, թէ ինչ կարգի խորհրդածութեանց առիթ կու տայ՝ Պր. Սարուխանին այս վէպը, զոր լափելով պիտի Պր. Սարուխանին այս վէպը, զոր լափելով պիտի կարգան շատերը: Շատ քիչեր պիտի գիտնան գնահատել հնգիւնակին ուղիղ դիտողութիւնները եւ ի հատել հնգիւնակին ուղիղ դիտողութիւնները: Բայց պիտի կրօնականս ունեցած հմտութիւնը: Բայց պիտի գիտնուին ալ ոմանք՝ որոնց քով առ ի չգոյէ կարեւոր գիտնուին ալ ոմանք՝ որոնց քով առ ի չգոյէ կարեւոր հմտութեան, կամ բնատուր երգիծանքի պիտի հմտութեան, կամ «կաթոլիկի» եւն... շշուշներու պիտի գիտնան...:

Իսկ լեզուն: Դրուատիքի պէտք չունի վիպագիրս:

Հետաքրքրական կերպով գրեւն արուեստ մըն է, որուն տիրած է Պր. Սարուխան: Եւ այս արուեստն ունի իւր քով շատ մը առաւելութիւններ ալ: Երբեմն՝ ասիկէ 20—25 տարիներ յառաջ արեւմտեան հայ եւ արեւելեան հայ լեզուներն, իրարու մօտեցնելու մեծամեծ ջանքեր կային՝ գոնէ տեսականօրէն: Մնացին այն խնդիրներն անլոյծ, եկաւ աշխարհախումբ պատերազմը եւ այս երկու ուղղութիւններն ալ քչեց տարաւ...: Հեռացան իրարմէ երկու հայերէններն այնպէս, որ այսօր յուսահատական գործ է՝ արեւելեան հայերէնն իւր բնական սահմաններուն մէջ զետեղուած տեսնելը:

Պր. Սարուխանի ոճը պիտի կարգայ արեւմտեան հայը, նոյնը պիտի կարգայ՝ Էմինեանի, Ռ. Պատկանեանի, Ռաֆֆիի, յառաջուան Լէօյի հայերէնը կարգացողն ու հասկցողը: Իսկ կայ դասակարգ մըն ալ՝ հայերէն խօսող ու հայերէն գրող, զորոնք սովորեցանք «հայ չինաբանք» մականուանելու, պիտի չկարենան հասկնալ այս հայերէնն ու այս ուղղագրութիւնն, ինչպէս՝ խոստովանինք, մենք

չենք կրնար թող թէ «հասկնալ», նոյն իսկ «կարգալ», այն հայերէնն որ պիտի ըլլար մեր կթոտ ու յողողող պետութեան՝ գոնէ աշխողող ու հաստատուն լեզուն:

Առիթը պիտի չգործածենք՝ ընդդէմ գրելու ուղղագրութեան մը, որ ոչ պատմութիւն ունի, ոչ գոյութեան իրաւունք, եւ ոչ ալ — յուսանք — տեւական հաստատութիւն: Սկիզբ առաւ յիմարա, կան փորձեր ընող անհատներէ (եւ զարմանալի է՝ հիմայ այն անհատներն են, զորոնք ի ժամանակին զգուշացուցինք, որ տարօրինակ ուղղագրութեան դէմ կը բողոքեն!! եւ — բնական է — «յաջորդը նախորդները գերազանցելու յաւակնութեամբ» այնչափ տքնեցան, որ վերջապէս եկան հասան այն անգունդին, որ կը կլէ իրենց գրածն ու տպածը, եւ օր մը — շատ հեռու չ'երեւար — պիտի կլէ իրենց գրիչն ալ, իրենց լեզուական տարօրինակ սկզբունքներն ու յանգուզն եւ ժպիրճ ձեռներեցութիւնն...: Լեզու մը կանոնաւորել՝ առանց անոր իրական փոփոխութեան կարօտութեան եւ ազատութեան մէջ խտրի գնելու կարողութիւնն ու պատրաստութիւնն ունենալու, ի հարկէ պիտի նետէր լեզուն այն թոհուբոհին եւ խառնակութեան, որուն հասցուցին գեղեցիկ հայ լեզուն անոնք, որոնք առանց լեզուաբանական երեւոյթներու, առանց համեմատական լեզուագիտութեան եւ առանց գոնէ քանի մը լեզուներու կեանքին եւ արգի կենսական հանգամանքներուն տեղեակ ըլլալու, ձեռնամուխ եղան լեզուայարգար հանդիսանալու եւ եղան... լեզուախանգար:

Ըրինք՝ այսպէս ըսելու համար՝ փակագծի մէջ այս խորհրդածութիւններն, յիշեցնելու համար որ այսօր դժբախտաբար արեւմտեան ու արեւելեան հայերէններն լայնածաւալ անջրպետով հեռացած են իրարմէ:

Բացառութիւն կը կազմէ մեր հեղինակը:

Պր. Սարուխանի լեզուական մեծ առաւելութիւնն է, որ իբր 5—6 լեզուներու քաջահմուտ՝ կրնայ իւր հայ գրիչն այնպէս ճապուկ ու թեքուկ դարձնել, որ հաճելիօրէն կ'ընթեռնուի Պոլսահայն ալ, Ռուսահայն ալ:

Կը շնորհաւորենք, կը խնդակցինք:

Էջեր ունի այս վէպն որ լեզուի կողմանէ Pages choisies կրնան կազմել օր. համար էջ 234—235: Ոչ միայն իրական կեանքէ առնուած էջեր, այլ եւ սահուն ոճով գրուած՝ բնիկ հայեցի ոճ մը. արդի հայերէնի մէկ ցանցառ երեւոյթը:

Պիտի չգտնէք այս գրքին մէջ տարօրինակ պարբերութիւններ (ֆրագմենտ) նոյնութեամբ փոխադրուած ուսերէնէ, դաղղիներէն, դերմաներէնէ եւ անգղիներէն, որ կը վնասան մեր արդի թարգմանածոյ եւ ինքնուրոյն գրութեանց մէջ:

Սակայն հարեւանցի պիտի յիշենք քանի մը բառեր, որոնք կրնան գայթակղեցնել մտքերը. օրի. նախ «ծնկալք երկրորդ» է իրենց աղգային սուրբի տապանի առջեւ (էջ 168): Նօտարագիր բառն հարկ է իւր նիւթական նշանակութեամբ առնուլ, եւ ոչ adoration իմաստով, որ ճիշտ պիտի չըլլար: «Հոռմեական կաթոլիկէ (կաթոլիկ) ընդհանրական Ս. Եկեղեցի» (էջ 220) բայց իմաստով արդէն ընդ-

հանրականն է, այս ձեռով կրկնութիւնն աւելորդ կը թուի: —

Մեր ուշագրութիւնը գրաւեցին քանի մը ուղղագրութիւններ, որոնք անհաստատ ու անկայուն են: Քանի մը օրինակներ:

1. Ուղիղ Բէլ-ձի քով (էջ 166), կը կարգանք՝ բաղխում (էջ 7), բաղխում (էջ 8), բաղխման (էջ 79) բաղխել (էջ 119): Խստիւ կը զանազանութիւն իրարմէ բռնել: *V* բղխելու, եւ բռն *V* բախելու:

2. Երբեք կը գրէ միշտ, բայց այս «իւլ» ձեւ է, (հմտ. ուր-էտ, ուստ-էտ, ում-էտ) ուրեմն եւ երբ-էտ, որ «նիշ» ձեւն է, գործածուած, էջ 118, 132, 142, 146 եւն:

3. Ուղիղ՝ սթափուեց (էջ 220), խաղաղութեան (220) փակուեց, շարունակուեց (221), քաշուել՝ յուզուած, դասաւորուել, մեղմուելու (325) ձեւերու քով կը գտնենք՝ սխալում (221), կատարում (226), թում (259), խում (325), նոյն էջի մէջ տող յառաջ քաղում: Այս 3 ձեւերն ալ չեն կրնար ճիշտ ըլլալ, մէկն ընտրելու է, եւ այս մէկն պէտք է ըլլալ՝ սթափուեց: Երկուսներէ խորշուել համար՝ նախընտրելու է թում ձեւը, վասն զի հայերէնի մէջ չ'ընտրուած է «ի» երկար ամանակը պահելու համար եւ «լը» «չկարգալու համար:

4. Մէկին (319), պիտի ըլլայ բնականապէս՝ չէկին:

5. Բոսֆոր (էջ 9, 112), իսկ նոյնպէս էջ 9՝ Բոսֆոր: Ուղիղ ձեւն է՝ Բոսֆոր (այն. *Bóσπορος*), բայց սովորութիւն էր ցարգ՝ գլ. *Bosphore* ձեւէն Բոսֆոր կամ աւելի Բոսֆոր գրելու:

6. Թըքական բառն ունինք (էջ 11) փոխարէն նեան «պարանք» բառին մէջ տեսնել կ'ուզէ Ապ- (ջուր) + արանք (բնակութիւն (?) որ ըստ իմաստին շատ կրնայ յարմարիլ եւլէի:

7. Կը կարգանք էջ 151, 160 շատ ուղիղ ձեւ մը՝ «կենտրոնանալ» բառին, զոր բոլոր արեւմտեայ Հայերն տարիներէ է վեր յամաւորէն կը շարունակեն սխալ գրել, կարծելով թէ Աւետարանի «յայնկոյս ձորոյն կեդրոնի» (Յովհ. ԺԼ. 1) վրայ է խօսքը:

26^{րդ} կրնար մեր գրագէտը ու վարժապետը զանազանել *Cedro* եւ *Centre* բառերը: Կենդրոն (որ կրնայ նի պատճառաւ կենդրոն ալ գրուիլ) բառին մէջ ն'արմատական գիր է, եւ ոչ թարմատար: Մենք կը խորհրդածենք: Եթէ միակ այս կենդրոն կենդրոնական բառը սխալ գործածելու կը յամառին մեր գրագէտը ու վարժապետը, Բնչպէս յոյս ունենանք թէ է տիպար հայերէն մը իբր օրինակ պիտի կարենայ երբեք ծառայիլ՝ անսայթաք եւ միօրինակ հայերէն մը գործածելու: — — —

8. Կլալիշ (էջ 47) բառին փոխարէն ունինք հայերէն օդեղն եւ օդեղնաղբ: — Գրողնայ չի նշանակեր հաղաւթի-տ, այլ շնչին, դոյզն: — «Խաղաղութեան» օրինակներէ ստուար խմբերով (էջ 273) խող-դեփ է հոս ճիշտ բառը, որուն եւրոպացիք ըստ *Kiebitz* կ'ըսեն, իսկ խաղաղութեան է՝ *kiebitzen*: —

Հոս կը վերջանայ Պր. Սարուխանի վէպը: Կը շնորհաւորենք Պր. Սարուխանն, որ իւր վէպին մէջ մտովին կը շրջեցնէ զմեզ՝ մեզի ծանօթ վայրերուն մէջ՝ «Խորհրդաւոր աղջկան եւ իւր գաղտնեաց» ստորագրութեամբ: Յաջորդ գիտական ու վիպական երկասիրութեանց մէջ ստեպ կարգաւ պիտի փափաքէինք՝ հեղինակին ախորժելի, վարժ ու հմտական գրելը:

Հ. ԳԱՐ. Ժ. Վ. ՍՆՆՆՆՆՆՆՆՆՆ

CAROLUS CLEMEN: Fontes historiae religionis aegypticae, collegit Theodorus Hopfner. Bonnae, in aedibus A. Marci et E. Weberi 1924. էջը 477—708.

Թերթիս 1921 Յունուար թւոյն մէջ Հ. Վարդանեան մատենախօսելով «Պարսիկ Կրօնի աղբիւրներ» հատորը՝ ծանուցեր է արդէն Carolus Clemenի այս կարեւոր մատենաշարը Հանդիսի ընթերցողներուն: Ներկայ հատորն ի լոյս կ'ընծայէ Theodorus Hopfner, նիւթ ունենալով եգիպտական Կրօնին հայող յունական ու լատինական աղբիւրները, որոնք երեք հարիւր տարուան միջոցին (262—562) մօտ հարիւրի կը հասնին:

Հաւաքածոյին շարքը կը բանայ՝ Եւսեբիոս Կեսարացի (շուրջ 262—340) ու կը փակէ Պրոկոպիոս Կեսարացին († 562): Հրատարակիչը խնամքով նշանակեր է իւրաքանչիւր մատենագրի աշուան կից՝ անոր ծանօթ թուականը, գրութիւնը սրմէ հատուածներ քաղեր է, եւ այն Հրատարակութիւնները, որոնցմէ օգտուել է՝ կաղմելու համար եգիպտական ազգին իմաստասիրական, բարոյական, ծիսական, դիցաբանական, նաեւ պատմական ու ժամանակագրական տեղեկներու առաջիկայ հաւաքածոն — Գ. մասը մատենաշարին:

Մեր հասարակութիւնը մօտէն շահագրգռող միակ աղբիւրն է՝ Եւսեբիոս Կեսարացւոյն ժամանակագրութեան հայ թարգմանութիւնը, լոյս տեսած երկու հատորով ի Բեռլին (1875/76), լատինական հրատարակութեամբ Schoeneի:

Շատ օգտաւէտ գործ է Clemenի այս ձեռնարկը, որ շատ շատերուն անմատչելի բազմաթիւ գրութիւններէ Կրօններու ուսումնասիրութեան անհրաժեշտ տեղեկները քաղելով՝ բանասերներու թանկագին ծառայութիւն կը մատուցանէ:

Հ. Ս. ԵՂՆՆՆՆՆՆՆՆ

